

СВОЄРІДНІСТЬ ЧИСЛОВОЇ СИМВОЛІКИ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ

У статті розглянуто історію відображення розвитку поняття числа в українському фольклорі, зокрема в народній казці. Основну увагу автори зопоміжили на використанні в казках чисел: два, три, дев'ять, дванадцять.

Ключові слова: фольклор, народна казка, один, два, три, сім, дев'ять, дванадцять.

В статье рассматривается история развития понятия числа в украинском фольклоре, конкретно, в народной сказке. Основное внимание авторы статьи уделили использованию в сказках чисел: два, три, девять, двенадцать.

Ключевые слова: фольклор, народная сказка, один, два, три, семь, девять, двенадцать.

In this article we consider the history of reflection of development of notion quantity in Ukrainian folklore, especially in the folk-tale. The main attention the authors concentrate for using quantities in the folk-tales: two, three, nine and twelve.

Key words: folklore, folk-tale, one, two, three, seven, nine, twelve.

Казка – найцікавіший жанр в усній народній творчості. Не існує такого народу, який не має казок, де переплітаються фантазія й дійсність, своєрідно відбивається історія, побут, звичаї, характери людей та багато чого іншого, що складає уяву про ту чи іншу народність.

Український казковий матеріал постійно привертає увагу багатьох дослідників як минулого століття, так і сучасності, а саме наукові відомості дослідження казкового епосу знаходимо у таких учених: Г. Сухобрус, І. Березовський, В. Бойко, О. Дей, Л. Дунаєвська, М. Грицай, З. Лановик, М. Лановик та інших.

Аналіз українських народних казок дозволяє зробити такий висновок: у сюжеті цього жанру є відбиток минулого, який простежується в певних символах, що допомагають зрозуміти навколишній світ.

Мета статті. Розкрити історію відображення розвитку поняття числа в українському фольклорі, зокрема в народній казці.

Проблема символіки чисел у казковій свідомості українського народу сягає в незапам'ятні часи, привертає увагу філософів, психологів, математиків, а в останнє століття – фольклористів і літературознавців. Власне, числа-символи в народних казках існують відтоді, відколи склалися поняття про них. Не випадково давня грецька філософія зверталася до числа, як до головної структурної одиниці обрядових дійств і текстів. «Число, яке виявляє чуттєві, а також символічно-магічні властивості, є живим, володіє багатьма обертонами глибини і смислу і здатне виражати величезний діапазон універсальних можливостей» [5, с. 7]. Ці слова розкривають творчу суть математичних понять. Поняття числа пройшло довготривалий розвиток від давніх часів до сучасності. Виникнувши ще в глибоку давнину з практичних потреб лічби, найпростіших вимірювань, воно розвивалося у зв'язку з ускладненням господарської діяльності людини, її соціальних відносин, з потребами вимірювання відстаней часу, площ тощо.

Античні вчені шанобливо ставилися до поняття числа, надаючи йому магічної сили. Яскравою зіркою виблискує ім'я Піфагора (6 ст. до н.е.). Піфагорійці (учні та послідовники Піфагора) схилили голову перед числами, вважали, що ними можна виразити всю гармонію світу. У великій пошані були числа 7 та 36, тоді ж звернули особливу увагу на так звані досконалі числа, дружні числа та ін..

Історія розвитку поняття числа знайшла своє відображення в жанрах народної творчості, зокрема в казці.

Важливою складовою частиною художньо-образної структури казки є її символізм. До нього відносять і деякі числа, такі як: 3, 7, 9, 12, 24, 40, 70 та ін.

На думку вчених, найперші еталони рахунків були єдиними: одне Сонце, один Місяць, дві руки, дві ноги [6, с. 25–26]. «Число один має свою символіку у казках: «герой висмикує з коня по волосині, і вони стають його ключем, кодом для сходження на інший щабель. Так само з допомогою шерстинки чи волосинки богатир скликає до себе звірів, птахів або перевтілюється в них» [1, с. 582].

Усе, що виходило за межі цих чисел, було множиною.

Розглядаючи казки про тварин помічаємо таку характерну закономірність: кінець кожної казки – «Рукавичка», «Пан Коцький», «Про котика та півника», «Цап та баран», «Коза-дереза» – завершується дією двох персонажів або розпадом «колективу-множини» («Рукавичка»), сюжет розвивається завдяки появі та дії послідовно введених персонажів.

З часом із множини стали виокремлювати ще одиницю, що складалася з трьох елементів, які пов'язані з магічною системою чисел три та дев'ять, оскільки на багатьох територіях ворожили тричі по дев'ять або тричі по десять. «У числі три закладене розуміння боротьби та єдності протилежностей. ...У магії числа три власні закони. Пригадаймо: «за тридев'ять земель, у тридесятому царстві», що сприймається як магічне місце, особлива територія; «три богатирі; трикратне випробування героя; трикратне плювання через плече при ворожінні; три рази кланяються; три рази цілуються при зустрічі й розлуці; три дороги; три подарунки

та інше» [1, с. 583–584]. Троякий поділ часу (минуле, теперішнє, майбутнє).

Психологічно число три – це найоб'ємніша одиниця сюжетної ланки, мотиву, котрий у всіх казках будується на принципі градації-ретардації.

Пізніше в обіг вводиться число чотири.

У казці «Горошок до неба» ретардаційні «ситуації» з четвертим мотивом-розв'язкою складають виключно гротескний сюжет. (Дід посадив під полом (підлогою) горошок. «Баба наказує поступово: прийняти піл; стелю; дах, горошок виріс під небо. Дід робить драбину, лізе рвати горошок: за дідом – баба; за бабою внучка; за внучкою сучка; за сучкою котик, дід летить вниз»).

Число 4 як руйнівне не позбавлене первісних космогонічних уявлень. Звідки, очевидно, 4 сторони світу. Водночас, – це 4 пори року.

У Древніх народів Сходу містичним стало число 7. Учені пов'язують його походження із сімома фазами Місяця, посилаючись на археологічні свідчення – статуетку семигрудої древньоєгипетської богині Місяця.[2, с. 44].

У ранньому та пізньому християнстві число 7 «править життям у матерії», на думку древніх математиків. Вони наводили переконливі підтвердження своїм гіпотезам: 7 частин людського обличчя, сім нот звукового ряду, сім кольорів спектра, райдуги, сім днів тижня, сім днів посту. За «Буттям» Творець трудився 6 днів, а на 7 відпочивав, тому 7 завершує повний цикл, сім променів Сонця, сім зірок Великої Ведмедиці. Здійснивши аналіз української міфології, зазначаємо, що число сім – «божественне число Всесвіту». Воно складається з трійки як символу неба й душі і четвірки як символу землі і тіла. У ньому – образ бога блискавки і грому Перуна. Через число 7 (3+4) пов'язуються одне з одним і ніби стають єдиним цілим світ земний і небесний, світ людський і світ зоряний.

Приклад втілення живого досвіду і мудрості народу та символіки числа сім знаходимо в образі героїні української казки «Семиліточка», або «Мудра дівчина».

В українських народних казках зустрічаємо число 9. Згадаймо, що в певних українських героїчних казках богатир остаточно завершує боротьбу зі зміями саме на Змієві 9-головому, хоча частіше на 12-головому. Тут, очевидно, вагомим є древні поняття про числа сили, що складають множини, які діляться на 3, 6, 9 (у даному випадку – 9, 12).

Звичайно, поширенішим, ніж «дев'ятка» в українському прозовому матеріалі, є число 12, яке також пов'язане з перемогою над 12-головим Змієм, яка символізує завершення перших трьох подвигів богатиря та асоціюється із закінченням певного циклу. 12 – це добуток чисел три та чотири («Дванадцять хлопців-красноголовців»).

При зображенні головних персонажів часто застосовується гіпербола. Найчастіше гіперболічно змальовуються індивідуальні риси та якості (герой може підкинути вверх булаву на 3, 6, 9, 12 діб і зловити її одним пальцем; пустити стрілу на багатоденний шлях; за ніч викорчувати ліс дубів тощо). Чарівні помічники втілюють незвичайні якості, які теж гіперболізуються: той, що їсть, і не наїється, з'їдає за раз 12 биків, і залишається голодним; той, що п'є, і не нап'ється, випиває 40 бочок вина; стрілець поціляє за сорок верст; чарівний кінь летить попід хмари, перестрибуючи гори і ліси та ін.

Найчастіше чарівні казки відображають обряд весілля — етапи та закони вступу в шлюб (як правило, царських дітей, оскільки пов'язані з передачею влади молодшому поколінню). Тексти чарівних казок фіксують різноманітні весільні традиції, де також використовується числова символіка.

Найпоширенішими мотивами є викрадення нареченої проти її волі; видання заміж у відплату за допомогу (наприклад, цареві, який допоміг перемогти у війні ворогів царства); отримання нареченої через виконання наказів та пройшовши ряд випробувань. Останній мотив за своєю суттю теж виявляє зв'язок із магією, подібним чином за ніч виростити три сорти винограду і до ранку зробити з них вино; наречений повинен виявити надприродні здібності – з'їсти 12 биків, випити 40 бочок вина, не спати 12 діб.

Поєдинок зі Змієм (царем, батьком нареченої) теж не є завданням, пов'язаним із фізичною силою, оскільки перемогти можна лише хитрістю, мудрістю. Часто двобій відбувається шляхом відгадування загадок, їх, як правило, загадують нареченому, рідше — наречений загадує коханій чи її родині. Герой казки «Як хлопець-мисливець перемиг розбійників і женився на царівні» вбиває 12 розбійників у кімнаті сплячої царівни.

Числа-символи фігурують у казках по-різному. У казці «Залізний вовк» генерал під час весілля обставляє хату військом у три ряди, щоб залізний вовк нареченого не з'їв. Втікаючи від вовка, наречений забігає спочатку в хату, де є собачка Чутко, який за 7 миль чує, потім туди, де собака Важко – він чує за 9 миль, а в третій хаті – собачка Барій, який чує вовка за 12 миль. У казці «Про Гришу і змію» спостерігаємо повторення дій певного персонажу, а саме, сестри-змії дарують героєві чарівну непереможну силу: «І сіли вони усі 12 прясти фунтовий льон. Попряли починків по два, давай зараз снувати і на верстат накидати і ткати. Накинули, виткали і 12 квіток золотих нашили – 12 сил богатирських дали йому».

Таким чином, світ чисел в українській народній казці, виконуючи символічну функцію, відображає світогляд древніх. Періодичність, повторюваність традиційних чисел у прозових жанрах засвідчує те, що вони є закономірними компонентами казкових сюжетів.

Література

1. Войнович В. Українська міфологія / В. Войнович – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
2. Дунаєвська Л. Ф. Число-символ в українській народній прозі / Л. Ф. Дунаєвська // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць. – Випуск 3. – К. : Твімінтер, 1997. – С. 39–48.
3. Золота книга казок. – К. : Веселка, 1990. – 431 с.
4. Купер Дж. Енциклопедія символів. / Дж. Купер – М. : Золотий век, 1995. – 402 с.

5. Олард Диксон. Книги песка / Диксон Олард // Символика чисел. – Ваклер, 1997. – С. 7–194.
6. Смирнова И. Магия как она есть / И. Смирнова – М. : Просвещение, 1997. – 126 с.
7. Шмигилевський М. В. Історія арифметики / М. В. Шмигилевський // Країна знань. – 2008. – №2 (53). – С. 2–6.